

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 67., BR. 2. – 3., 41. – 120., ZAGREB, travanj – lipanj 2020.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

BRANIČ JEZIKA STANDARDNOGA

Ranko Matasović

U ovom se radu¹ odgovara na neke kritike tradicionalne standardologije i njezinih dostignuća u normiranju hrvatskoga jezika (Kordić, 2010.; Starčević, Kapović, Šarić, 2019.). Argumentima se brane na teorijama praškoga funkcionalizma zasnovana shvaćanja o autonomiji standardnoga jezika, njegovoj elastičnoj stabilnosti i polifunkcionalnosti, kao i razumijevanje standardnoga jezika kao važnoga činioca nacionalnog identiteta. Pokazuje se i da je kritika tih pojmova koja ih promatra u okviru „ideologije standardnog jezika“ u osnovi promašena.

Uvod

Početkom trećega tisućljeća izgledi se standardnim jezicima – ne samo hrvatskomu – čine sumornima. Osnove tradicionalne standardologije dovedene su u pitanje, pa čak i potreba za postojanjem standardnih jezika, čija se konačna propast priroči (van der Horst, 2016.). Po prvi put u povijesti standardni se jezik promatra ne kao nacionalna vrijednost po sebi, već kao ideološki konstrukt, a „ideologija standardnoga jezika“ osuđuje se kao zaostala i nedemokratska (Milroy, 2007.; Kapović, 2011.; Starčević, Kapović, Šarić, 2019.).² Štoviše, i veza jezika i nacije

¹ Zahvalan sam dr. sc. Maji Matasović i prof. dr. sc. Jadranki Gvozdanović na komentarima i kritikama prve inačice ovoga rada.

² Vidi i moj prikaz ove knjige (Matasović, 2019.).

smatra se ideologiziranom, a shvaćanje po kojem je standardni jezik instrument nacionalne kulture tumači se kao prežetak prevladanog devetnaestostoljetnog romantizma (Kordić, 2010.).³ Naposljetku, ističe se da skrb oko standardnoga jezika, osobito u vidu kako se ona provodi (ili se do nedavna provodila) u Hrvatskoj, nije zasnovana na znanstvenim načelima, već na proizvoljnim, subjektivno utemeljenim sudovima „znalaca“ dvojbene vjerodostojnosti, te da stvara više problema u društvenoj komunikaciji nego što ih rješava (Vuković, 2016.a: 233.; Starčević, 2016.). U ovom će se radu izložiti u čemu se sastoje kritike tradicionalne standardologije, ali i kako je na njih moguće racionalno odgovoriti, te kakve posljedice ideološki prijepori o naravi i svrsi standardnoga jezika mogu imati po jezičnu kulturu i jezičnu politiku u bliskoj budućnosti. Svi argumenti koji će se iznijeti u obranu tradicionalne standardologije bit će prije svega usmjereni na hrvatsku jezičnu situaciju, no u načelu su primjenjivi i na druga društva i standardne jezike kojima se ta društva služe.

Pod „tradicionalnom standardologijom“ podrazumijevamo nekoliko jednostavnih, naizgled samorazumljivih pretpostavki o naravi i svrsi standardnoga jezika, većinom proizišlih iz teorija praške standardološke škole (Vuković, 2015.):

1. da svaki narod može, smije i, ako tako odluči, treba razvijati vlastiti standardni idiom, različit od svih drugih standardā, kojim će se služiti u javnoj komunikaciji i koji će biti polifunkcionalan, tj. na kojem će se moći komunicirati o bilo kojoj temi ili području kulture, civilizacije, znanosti i umjetnosti (Brozović, 1970.: 28.); štoviše, da je standardni idiom autonoman (Katičić, 1999.: 299.; Mićanović, 2006.: 135. – 137.), u smislu da nije trajno određen strukturom i leksikom onoga idioma koji je poslužio kao osnovica u početnoj fazi standardizacije (čak i ako je taj isti idiom poslužio kao osnovica za standardizaciju nekoga drugog jezika);
2. da standardni idiom nema samo komunikacijsku ulogu, već da služi i društvenoj integraciji i kao simbol kulturnog, a često i nacionalnog zajedništva zajednice koja se njime služi (Mićanović, 2006.: 46. – 49.). Kao što komunikacijska uloga jezika proizlazi iz njegova strukturnog identiteta (određenosti gramatičkom i semasiološkom strukturom), tako integrativna i simbolična uloga jezika proizlazi iz njegova vrijednosnog identiteta, činjenice da ga neka komunikacijska (a često i nacionalna) zajednica doživljava kao svoj (Katičić, 1992.: 61.);
3. da standardni idiom treba biti „elastično stabilan“ (Jonke, 1965.: 191.; Mićanović, 2006.: 116.) u smislu da se mora mijenjati točno onoliko koliko je potrebno da bi odgovorio izazovima društvenih, znanstvenih i tehnoloških promjena i novih komunikacijskih potreba koje one stvaraju, ali ne više od toga. Postojanost standardnoga jezika kroz povijest omogućuje, štoviše, lakše razumijevanje starijih tekstova važnih za nacionalnu kulturu (Katičić, 1969./70.: 98.);
4. da standardni idiom svi koji se njime služe moraju naučiti, bez obzira kojim dijalektom govorili kao svojim materinskim jezikom; štoviše, budući da kao i sve

³ Vidi i iscrpan prikaz J. Budje (2010.).

druge sadržaje različiti ljudi nauče do različitog stupnja, u formalnoj komunikaciji (u kojoj se očekuje uporaba standardnoga idioma) neki ljudi mogu zatrebati pomoć stručnjaka (primjerice lektora) koji bolje poznaje standardni jezik od njih (Jonke, 1965.: 179.; Samardžija, 2005.: 27.).

5. da u standardnom idiomu nije sve proizvoljno, određeno pukim jezičnim osjećajem stručnjaka-jezikoslovca, već da za njegovo poznavanje i uporabu u različitim jezičnim registrima (ili „funkcionalnim stilovima“) postoje eksplicitno formulirana pravila („norme“) koja se utvrđuju po nekim načelima, kao što su čestota uporabe pojedinih riječi, oblika i konstrukcija, njihova povijesna ovjerenost u vrelima itd. (Babić, 1999.; Katičić, 1999.).

Kao što će postati jasno iz nastavka ovog teksta, mišljenja sam da se – uz neke ograde i pojašnjenja – navedene teze još uvijek mogu smatrati točnima, ukoliko je riječ o činjeničnim tvrdnjama, odnosno da ih je u demokratskom društvu posve legitimno zastupati, ukoliko je riječ o vrijednosnim stavovima. Međutim, one se nakon kritika koje su im upućene više nikako ne mogu smatrati samorazumljivima, jer je razvidno ne samo da postoje njihovi osporavatelji, već i da su oni sve brojniji i u javnosti sve glasniji. Kritike pak tradicionalne standardologije ne treba odbaciti odmahivanjem ruke, ne smijemo ih jednostavno ignorirati, već na njih valja odgovoriti argumentima. Tim je argumentima posvećen središnji dio ovoga rada.

Kritike normativizma i odgovori na njih

Ima li svaki narod pravo na vlastiti standardni jezik?

Kritičari tradicionalne standardologije često osporavaju tezu o povezanosti narodā i jezika (Škiljan, 2002.; Kordić, 2010.). Ističu primjere kada različiti narodi dijele isti, obično policentrični standard (nizozemski u Flandriji i Nizozemskoj, njemački u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, mnogi narodi koji govore varijantama engleskoga), a tezu da svaki narod može razvijati vlastiti, poseban standardni jezik smatraju ostatkom romantičnoga nacionalizma 19. stoljeća (Kordić, 2010.). Zbog razloga koji nikada nisu posve eksplicitno izneseni, tvrdi se da je situacija u kojoj dva naroda koji govore međusobno razumljivim idiomima i odluče izgraditi zajednički standard (npr. Flamanci i Nizozemci) nekako civilizacijski superiorni situaciji u kojoj takvi narodi to ne odluče učiniti (npr. Norvežani i Danci ili Hrvati i Srbi). Nasuprot tome valja istaknuti da ne bi bilo razumno tvrditi da različiti narodi *ne smiju* postići dogovor da će dijeliti zajednički standardni jezik, ali i da nije razumno inzistirati na tome da svi narodi koji govore bliskosrodnim idiomima *moraju* odlučiti upotrebljavati zajednički standardni jezik. Razni narodi imaju vrlo različite povijesti i kulturne tradicije, te nema nikakva racionalna razloga misliti da njihov odnos prema standardnom jeziku i njegovoj simboličnoj i identitetskoj važnosti mora biti jednak. Primjerice, u Ujedinjenom Kraljevstvu Škotima njihov posebni škotski gelički jezik nije osobito važna sastavnica nacionalnoga identiteta jer je Škotska već više stoljeća izrazito višejezična

zemlja (Matasović, 2016.: 175., 247.). Škot se može osjećati Škotom, a da ne zna ni jedan jezik osim engleskoga. Drukčije je pak u Walesu, gdje je velški jezik izrazito bitna sastavnica nacionalnog identiteta, i poznavanje velškoga jezika često se smatra bitnim činiocem koji Velšane razlikuje od Engleza. Pri tome se njegovanje velškoga standarda i njegove javne uporabe ne provodi iz praktičnih razloga – Velšanima, koji su već više od stoljeća dvojezični (svi velškojezični stanovnici Walesa znaju i engleski) bilo bi znatno praktičnije i jeftinije kada bi odlučili u javnoj uporabi koristiti samo engleski jezik. Pa ipak to ne čine, jer velškomu jeziku pridaju veliku simboličnu i identitetsku vrijednost. Malo staromodnim i neznanstvenim jezikom rečeno, *Velšani vole svoj jezik*. Ako je takvo tvrdoglavo ustrajanje na vlastitom standardnom jeziku prihvatljivo u Walesu, ne bi li isti kriteriji trebali vrijediti i za Hrvatsku, gdje je ustrajanje na jezičnim posebnostima koje hrvatski odvajaju od drugih srednjojužnoslavenskih standardnih jezika znatno jednostavnije i jeftinije negoli održavanje i njegovanje velškoga jezika u Walesu? Nije prihvatljivo jednom narodu osporavati pravo koje se drugomu priznaje, kriteriji moraju biti isti za sve. Ne može činjenica da su razlike između engleskoga i velškoga goleme (governici se uopće međusobno ne razumiju), a između hrvatskoga, srpskoga, bošnjačkoga i crnogorskoga male (governici se gotovo posve razumiju) opravdavati tezu da Velšani stoga imaju više prava ustrajati na svojoj jezičnoj posebnosti od Hrvata, i da je u njihovu slučaju riječ o simpatičnom njegovanju tradicije ili folkloru, a u našem o zaostalom nacionalizmu. Uostalom, kada bi se u javnoj uporabi jezika radilo samo o praktičnosti, međusobnom razumijevanju što šire komunikacijske zajednice, ili ekonomskom probitku, većina bi narodā odlučila za standardni jezik odabrati upravo engleski (a u budućnosti – tko zna – možda mandarinski).

Moglo bi se ustvrditi da usporedba s velškim ne stoji, jer su – za razliku od velškoga i engleskoga – hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski standardi nastali na temelju iste (ili genetski vrlo bliske) dijalekatne osnovice, no to bi značilo poreći načelo autonomije standardnoga jezika spram dijalekatne osnovice koja mu je poslužila u početnoj fazi standardizacije. Pojam autonomije standardnoga jezika preuzet je, kao i mnoge druge postavke tradicionalne standardologije, od praške standardološke škole. Kao što je pokazao Petar Vuković (2016.b), hrvatski su standardolozi autonomiju većinom shvaćali kao neovisnost standarda od strukturā i leksika novoštokavskih dijalekata, dok su u Češkoj pod autonomijom podrazumijevali odmak od arhaične i purističke norme češkoga jezika 17. stoljeća, koja je oživljena u doba češkoga narodnog preporoda. U oba je slučaja, međutim, riječ o istom načelu, primjenjivom i na druge jezične situacije. Primjerice, može se govoriti o autonomiji suvremenoga hebrejskog standarda prema starohebrejskom, koji je umjetno oživljen u inicijalnoj fazi standardizacije hebrejskoga jezika. Važno je pri tome uvijek primjenjivati iste kriterije: ako danas za identitet standardnog francuskoga nije relevantno to da je nastao na temelju starofrancuskih dijalekata regije Île-de-France, zašto bi dijalekatna osnovica bila relevantna za identitet hrvatskoga jezika i zašto bi trajno određivala

njegov odnos spram drugih, bliskosrodnih jezika nastalih standardizacijom novostokavskih dijalekata?

Na koncu, i jezikoslovci koje se nikako ne bi moglo smatrati preskriptivistima slažu se da u pitanju identiteta standardnih jezika presudnu ulogu ne igraju genetski kriteriji (dijalekatska osnovica standardizacije), kao ni kriterij međusobne razumljivosti (razumljivost je uvijek stvar stupnja, nikada apsolutna kategorija), već sociolingvistički kriteriji, odnosno stavovi govornika prema identitetu jezika kojim govore:

„... hrvatski su lingvisti u pravu kad tvrde da sociolingvistički čimbenici trebaju biti odlučujući prilikom određivanja statusa standardnoga varijeteta kao posebnog jezika. Standardni je jezik očito proizvod svjesnih ljudskih izbora, tako da i odluka o tome da se neki jezični varijetet proglasi posebnim standardnim jezikom jednostavno predstavlja jedan od tih izbora“ (Peti-Stantić, Langston, 2013.: 85).

Simbolična vrijednost ili ideologija?

Ako standardni jezik nema simboličnu vrijednost zajednici koja se njime služi, onda je teško vidjeti i zbog čega bi on imao poseban status u usporedbi sa svim drugim idiomima (dijalektima, sociolektima, žargonima...) kojima se služi neko društvo. Kritičari tako tvrde da standardni jezik nije „bolji“ od drugih idioma koji u nekom društvu postoje, već je samo praktično sredstvo koje omogućava komunikaciju na znatno široj razini (koja ne mora biti nacionalna, jer standard nije nužno vezan za naciju) od lokalnih dijalekata ili drugih sociolekata. Štoviše, standard se smatra boljim od drugih idioma samo iz pozicije moći onih koji dominiraju javnom komunikacijom u nekom društvu (Starčević, Kapović, Šarić, 2019.: 79.; Milroy, 2001.). Prema takvom, u osnovi marksističkom shvaćanju, uzdizanje standarda samo je manifestacija simbolične dominacije vladajućih skupina u društvu, kao što je vlasništvo nad kapitalom metoda ekonomske dominacije. Onaj tko vlada „boljim“ jezikom osigurava si time bolji položaj u društvenoj hijerarhiji od onoga tko tim jezikom ne vlada (Kapović, 2011.: 75. – 80.; Milroy, Milroy, 1999.).

Na to se može odgovoriti da valja razlikovati više smislova u kojima se može reći da je neki idiom „bolji“ od drugoga. Sa strogo znanstvene točke gledišta svi su idiomi, naravno, ravnopravni i jednako vrijedni proučavanja, kao što je ustvrdio veliki američki jezikoslovac Edward Sapir:

„Što se tiče jezične forme, Platon hoda zajedno s makedonskim svinjarom, Konfucije s divljim lovcem na ljudske glave iz Asama.“ (Sapir, 2013.: 167.)

I ako prihvatimo vrijednosnu prosudbu da „svoje“ obično vrednujemo više nego „tuđe“ (tu prosudbu mnogi aktivisti ne bi prihvatili, no ostaje činjenica da ju mnogi ljudi prihvaćaju), hrvatski standardni jezik nije ništa „bolji“ od bilo kojega hrvatskog mjesnoga govora, jer bednjanski ili viški dijalekt jednako su „naši“ kao i hrvatski standardni jezik. Međutim, kada govorimo o idiolektu nekoga konkretnog govornika, možemo reći da je netko bolji govornik standardnoga jezika (osobito ako je

riječ o formalnom, najvišem registru) od nekoga drugoga, u smislu da je govornik A bolje naučio skup pravila i leksičkih normi koje čine standardni jezik od govornika B, naravno uz pretpostavku da obojica pokušavaju govoriti standardnim jezikom, a ne nekim drugim. U tom je smislu – i samo u tom smislu – idiolekt načitan i obrazovana govornika koji poštuje gramatičke i leksičke norme „bolji“ od idiolekt neobrazovana ili nemarna govornika koji te norme ne zna ili ne želi poštovati. Vrijednosna kvalifikacija da je nečiji idiolekt „bolji“ od nekoga drugog idiolekt znači dakle samo da se bolji govornik više potrudio naučiti ili poštovati određen skup pravila od drugoga govornika. Onaj kojemu smeta teza da su obrazovanje, marljivost i pozornost vrline, slobodan je, naravno, i tu tezu osporiti. Istaknuo bih, ipak, da reći za nekoga govornika da lijepo govori standardni hrvatski (ili čak da je njegov standardni hrvatski „jako dobar“) nije ništa politički nekorektnije nego kada dijalektolog za neku staru ženu kaže da je jako dobra govornica nekog lokalnog dijalekta: u oba slučaja riječ je o vrijednosnim sudovima kojima je netko pohvaljen, što ne znači da je netko drugi zbog toga obezvrijeđen: primjerice, neki drugi govornik standardnoga jezika možda zbog objektivnih okolnosti nije imao prilike završiti školovanje i bolje naučiti standard, kao što je neka druga govornica lokalnog dijalekta u obitelji bila izložena standardu, ili nekom drugom dijalektu, pa nije mogla dobro naučiti svoj lokalni govor.

Elastična stabilnost ili reakcionarni konzervativizam?

Svi se jezici neprekidno mijenjaju i jezični je razvitak nemoguće zaustaviti. Na toj trivijalnoj istini Starčević, Kapović i Šarić (2019.: 91. – 99.) grade svoju kritiku tradicionalne standardologije koja ustraje u tvrdnji da bi se standardni jezik trebao što manje mijenjati. Jasno je, međutim, da nitko razuman ne poriče tezu da se svi jezici mijenjaju, no u slučaju standardnih jezika promjene je moguće usporiti ustrajanjem na normi koja se uči u školama i njeguje u javnim medijima, a mijenja se samo onoliko koliko je potrebno da bi bila moguća djelotvorna komunikacija u zajednici koja se tom normom služi. Racionalna je osnova takvoga konzervativizma u tome što on izražava jezični kontinuitet i omogućuje bolju dijakronijsku komunikaciju, odnosno razumijevanje ključnih starijih tekstova nacionalne kulture, koji bi zbog prevelikoga broja naglih jezičnih promjena postali nerazumljivi novim naraštajima govornika.

„Tražiti da se jezik okameni kako bismo lakše čitali starije tekstove ekvivalent je zahtjevu da se odjeća i moda prestanu mijenjati kako nam ljudi na starim slikama ne bi izgledali čudno“,

uzvraćaju Starčević, Kapović i Šarić (2019.: 91.), no njihov argument počiva na nerazumijevanju – tako može zaključivati samo netko tko nema vrijednosni odnos prema jezičnom kontinuitetu i prošlosti nacionalne kulture, pa ga ne zabrinjava to što ona novim naraštajima može postati čudna ili nerazumljiva; kao drugo, za razliku od mode, jezik je sredstvo sporazumijevanja, pa je usporavanje jezičnih promjena

svrsishodno utoliko što olakšava razumijevanje starijih tekstova i poimanje kontinuiteta standardnoga jezika kao identitetskoga simbola, dok usporavanje promjena u modi ne bi imalo nikakvu razumnu svrhu.

Samo ako se nastupa s anacionalne vrijednosne pozicije („Nije nas briga za nacionalnu kulturu i njezinu povijest, sve su kulture podjednako ‘naše’, a vezivanje uz jednu je reakcionarni nacionalizam.“) stoji argument da ne treba nastojati na očuvanju bliskoga odnosa s poviješću vlastite nacionalne kulture. Ali i takva je pozicija ideološka, samo što je utemeljena na bitno drukčijim, marksističkim ili globalističkim vrijednostima.

U osnovi, kritika tradicionalne standardologije, pa i jezičnog preskriptivizma kao društveno štetne i reakcionarne ideologije, posve je promašena. U demokratskom društvu mogući su različiti modeli jezičnih politika, i nitko si ne može prisvojiti pravo da neke modele samovoljno i u ime cijeloga društva proglašava „progresivnima“, a druge „nazadnima“. Mnoge su se ideje, koje su i obrazovani ljudi u prošlosti smatrali „naprednima“, poput komunizma i fašizma, pokazale kao opasne zablude i povijesne slijepe ulice, pa stoga i sa suvremenim shvaćanjima o tome što je „progresivno“ valja biti oprezan. Ono što jednom naraštaju možda izgleda kao vrhunac društvenoga napretka, u tijeku se povijesti pokaže tek kao prolazna moda, gdjekad sa stravičnim posljedicama. Kao i ekonomski modeli i političke stranke, i modeli jezične politike (i jezične kulture) mogu se slobodno natjecati na tržištu ideja, sve dok ne pozivaju na nasilje prema ideološkim protivnicima i arbitrarne zabrane nekog oblika političkog i kulturnog djelovanja. Na zastupnicima je lijeve, aktivističke struje, kao i na zastupnicima desnih, konzervativnih pogleda na standardologiju, da pokušaju širu javnost uvjeriti u ispravnost svojih pogleda, po mogućnosti i kroz međusobni dijalog i suradnju o onim pitanjima koja nisu sporna.

Moraju li svi učiti standardni jezik (i to cijeli život)?

„Smisao preskriptivizma je upravo u tome da nikad ne završava – poanta svega je kontinuirano stvaranje osjećaja nesigurnosti i nekompetencije kod širokih masa, što služi, među ostalim, izdizanju ‘iniciranih’ nad ‘neukom’ većinom. Sve se to pak odvija s prilično jasnom (konzervativno-autoritarno-nacionalističkom) političkom agendom i kroz mistifikaciju standardnog dijalekta.“ (Starčević, Kapović i Šarić, 2019.: 123.)

Kao što je vidljivo iz citata, kritičari tradicionalne standardologije poriču potrebu za njegovanjem standardnoga jezika, a osobito za cjeloživotnim učenjem, jer ono je, po njihovu mišljenju, uvijek instrumentalizirano od kvazi-stručnjaka koji se služe svojom pozicijom moći da drugima propisuju kako moraju govoriti (dok ti isti „stručnjaci“ svojim savjetima ili honorarima za normativne priručnike na tome zarađuju). Potreba za „usavršavanjem“ standardnoga jezika s te je točke gledišta umjetna potreba stvorena ideologijom standardnoga jezika, odnosno potrebom ekonomski dominantnih skupina da zadrže kontrolu nad javnim diskurzom (Milroy, 2020.).

Naravno, mogli bismo argument obrnuti i reći da mišljenje kritičara tradicionalne standardologije prema preskriptivistima nije ništa manje ideologizirano – i oni se osjećaju moralno superiornima pred svojim ideološkim protivnicima, koje otvoreno optužuju za zavodjenje, gotovo za zavjeru protiv „širokih masa“ i provođenje konzervativno-autoritarno-nacionalističke politike.⁴

No nema nikakve potrebe da se rasprava spušta na ideološku razinu: jasno je da u demokratskom društvu svatko ima pravo u javnosti govoriti ne samo što želi (to je pravo, uz neka ograničenja, redovito zajamčeno ustavima demokratskih država), već i *kako* želi, odnosno na kojem god idiomu, standardnom ili nestandardnom, želi. U državama koje, poput Hrvatske, imaju službeni jezik, obveza je državnih i javnih tijela obraćati se građanima na standardnom jeziku, a građani pak imaju pravo to od javnih tijela očekivati. Budući da je tako, jasno je da će u demokratskim društvima većina građana željeti, ili barem imati potrebu ovladati standardnim idiomom kako bi njime mogli komunicirati u javnosti, a država ima *obvezu* kroz obrazovni sustav to svojim građanima omogućiti. Jasno je pri tome i da će većina građana standardni jezik upotrebljavati u razmjerno malenom broju većinom formalnih situacija, dok će se u svakodnevnom životu služiti svojim lokalnim dijalektom ili nekim supstandardnim sociolektom. I premda se, dakle, može očekivati da će tijekom obrazovanja svi građani naučiti standardni jezik, ne će ga svi naučiti podjednako dobro (nemaju svi ljudi jednake sposobnosti i sklonosti za učenje jezika), a neki će ga nakon školovanja barem djelomično zaboraviti, jer se nemaju prilike često pojavljivati u formalnim situacijama koje zahtijevaju uporabu standardnoga jezika. Kod takvih se ljudi i u odrasloj dobi može stvoriti osjećaj da se ne znaju u javnosti posve kompetentno izraziti na standardnom jeziku – ne zato jer taj osjećaj zavjerenički stvaraju reakcionarne klike koje su koncentrirale moć u društvu, nego zbog specifičnih životnih prilika i komunikacijskih potreba koje nisu iste za sve pojedince u nekom društvu. I čini se posve razumnim da osoba koja je neke sastavnice standardnoga jezika zaboravila, ili ih nikada nije posve naučila, potraži pomoć. Ako se takva osoba nađe u prilici da mora komunicirati na standardnom jeziku, na što nije naviknula, može posegnuti za jezičnim savjetnicima ili pomoć zatražiti od za to osposobljenoga lektora. Primjerice, ne bi li bilo razumljivo i opravdano da se ribar s nekoga dalmatinskog otoka koji je završio srednju školu i nakon toga proveo tri desetljeća baveći se svojim poslom, a potom je izabran u Sabor kako bi utjecao na javnu politiku prema ribarstvu, obrati za pomoć lektoru kada treba napisati neki službeni dopis ili da posegne za jezičnim savjetnicima (i drugim normativnim priručnicima) kako bi se bolje pripremio na novu društvenu ulogu u kojoj mora govoriti u javnosti češće no što je navikao? Takav postupak ne bi bio rezultatom pritiska reakcionarne društvene sredine koja obezvrjeđuje ribarov lokalni dijalekt, već praktične potrebe

⁴ Vidi i Kapović, 2013.

čovjeka koji želi uspješnije komunicirati i u javnosti svoje poruke izreći na idiomu koji ne ističe činjenicu da nema dovoljno iskustva u javnoj komunikaciji izvan svoje lokalne zajednice. Štoviše, takvo postupanje je zacijelo i u njegovu interesu, jer će na taj način uspješnije prenijeti svoju političku poruku javnosti, a i pokazati da je spreman potruditi se oko izričaja na idiomu koji se u javnosti smatra neutralnim.⁵

Potrebu za kontinuiranim učenjem standardnoga jezika imat će, dakle, svi oni pripadnici društva koji standard nisu dovoljno dobro naučili tijekom školovanja ili su naučeno zaboravili. Takve osobe treba shvaćati kao korisnike usluga koje na tržištu pružaju lektori, jezični savjetnici i pisci normativnih priručnika. Nije riječ dakle ni o kakvoj ideološkoj prisili vladajuće elite nad masama kojima nije dostupno obrazovanje,⁶ već o slobodnoj uslužnoj djelatnosti koja zadovoljava specifične potrebe jedne skupine korisnika, a podložna je tržišnim zakonitostima – ne bude li lektorske usluge više nitko trebao, to će zanimanje postupno nestati.⁷ Na to bi kritičari mogli odgovoriti da potrebu za kontinuiranim učenjem jezika ne stvara tržište i interesi korisnika, već prikrivena (kapitalistička) ideologija sa svojim idoliziranjem standardnoga jezika. Takvo je međutim shvaćanje posve paternalističko i ne manje ideologizirano od onoga koje osporava, jer pretpostavlja da netko (vjerojatno skupina prosvijećenih aktivista) bolje od običnih ljudi razumije njihove „stvarne“ potrebe, te je stoga ljudima potrebno otvoriti oči i osloboditi ih „stege preskriptivizma“. I na toj točki mogućnost za nastavak rasprave zapravo nestaje, jer ako se svi prijepori promatraju kroz ideološke naočale, tada preostaju samo nepremostivi sukobi različitih vrijednosti koje imaju pojedinci ili suprotstavljene društvene skupine. Ipak, minimum tolerancije koji bismo u zreloom, demokratskom društvu mogli očekivati uključivao bi pretpostavku da se nikoga ne bi trebalo vrijeđati zbog načina kako govori (bilo da govori na standardu ili ne), posla koji obavlja (uključujući i lektorski posao) i vrijednosnoga stava prema standardnom jeziku koji ima (bilo da se zalaže za rigidniju, tradicionalnu normu ili za labavu, posve utilitarnu normu).

⁵ Naravno, oni koji sve pojave u jeziku i društvu promatraju kroz ideološke naočale poricat će da je standardni jezik uistinu „neutralan“ (Starčević, Kapović i Šarić, 2019.: 109. – 115.), jer on za njih uvijek predstavlja sredstvo kojim vladajuće elite kontroliraju javni diskurz. Ta je teza, međutim, rezultat dogmatske vjere, a ne empirijskoga istraživanja.

⁶ Univerzalno je i besplatno osnovno obrazovanje, koje bi u načelu svima moralo omogućiti usvajanje standardnoga jezika, u Hrvatskoj dostupno već više od stotinu godina. Učenje standardnoga jezika u Hrvatskoj dakle nije privilegija rezervirana za bogate elite, čak i ako u nekim zemljama možda uistinu jest tako (v. Matasović, 2019.).

⁷ Zanimljivo je spomenuti da je Stjepan Babić, jedan od hrvatskih jezikoslovaca koji su najčešće „na meti“ kritičara tradicionalne standardologije, isticao da su lektori neka vrst nužnog zla i da tekstove obrazovanih govornika (novinara, profesora, urednika, prevoditelja) uopće ne bi trebalo lektorirati. Jedna je od njegovih „teza o lektorima“ i ova: „Ako se unatoč svemu autorski tekst lektorira, potrebno je da to bude u sporazumu s autorom i da autor ima posljednju riječ.“ (Babić, 2005.: 79.) Nema dakle govora o tome da bi se „nametanje jezične kulture“ provodilo ideološkom prisilom ili intervencijom državnih tijela i zakona.

Je li (standardnom) jeziku svejedno?

Zastupnici tradicionalne standardologije (i lektori koji njihove naputke slijede) sve su češće izloženi kritici da se u normiranju riječi, oblika i konstrukcija u standardnom jeziku ne bave dovoljno uporabom, odnosno čestoćom u suvremenom korpusu, već normiranje provode temeljem svojih neznanstvenih estetskih kriterija (npr. „lijepo su samo domaće riječi, a posuđenice nisu“) ili nacionalističkih predrasuda (npr. „prave hrvatske riječi su samo one kojih nema i u srpskom“). Tako Starčević, Kapović i Šarić (2019.: 212. – 213.) pišu:

„Lingvisti (antipreskriptivisti) se protiv preskriptivizma bore iz dva osnovna razloga. Jedan je u tome što je on znanstveno potpuno neutemeljen, a drugi je što je i politički nazadan (Kapović 2013.: 398) i proizvodi za društvo štetne posljedice: elitizam, klasizam, rasizam, šovinizam, konzervativizam, šizoglosija, strah od jezika i nedemokracija... To nije samo borba protiv ljudi koji se bave jezikom, ali su nažalost neuki pa onda svoje neznanstvene zablude o jeziku pokušavaju javno nametnuti i drugima na njihovu štetu (proizvedeći strah od jezika), a na svoju korist (stječući takvim javnim djelovanjem ugled, napredovanje u karijeri i zarađujući novac). Antipreskriptivisti se zapravo bore protiv preskriptivizma kao strukturne pojave, koja neminovno nastaje kao parazitska superstruktura nad standardnim dijalektom u klasno stratificiranom i nacional-centričnom društvu, gdje se sve pojave koje preskriptivizam proizvodi (od elitizma nadalje) javljaju i izvan jezika.“

Iz citata je jasno da je i kritika „preskriptivizma“ politički motivirana, a tvrdnja da je on povezan s, između ostaloga, rasizmom i šovinizmom uopće se ne dokazuje, već se uzima kao aksiom. Lektori i barem većina normativnih jezikoslovaca onda se, ne na temelju nekog opovrgljivog empirijskog istraživanja, već zbog ideoloških predrasuda, proglašavaju koristoljubivim neznaalicama, a neslaganje s njima prikazuje se u kontekstu ideološko-političke borbe, a ne racionalne rasprave. Iako je nedvojbeno da u normativističkoj (i osobito lektorskoj) praksi gdjekad ima proizvoljnosti, vjerojatno nema ljudske djelatnosti u kojoj ne bi bilo nesavjesna i neuka postupanja, čak i od onih koji bi trebali biti stručnjacima. To, međutim, nije dovoljno da se cijela jedna struka osudi kao šarlatanska. Premda točnih podataka o tome nemamo (kao što ih nemaju ni kritičari normativizma), dok se ne dokaže suprotno, valja pretpostaviti da većina lektora i jezičnih savjetnika savjesno obavlja svoj posao slijedeći jasna načela kojima je moguće prilično pouzdano utvrditi što je u jeziku standardno, a što nije, te kojem funkcionalnom stilu standarda pripadaju pojedine jezične sastavnice.

Točno je da standardni jezici često nastaju kaotično, gdjekad slučajnim i subjektivnim odabirom leksema i gramatičkih pravila koja ni po čemu nisu „bolja“ ili učinkovitija od drugih. Talijanski je standard prepun riječi koje su u nj uvrštene samo zato što su ih koristili veliki pjesnici *quattrocenta*, francuski onih riječi koje su slučajno upotrebljavale ljubavnice Louisa XIV. (Matasović, 2016.: 237. – 240., vidi i van der Horst, 2016.: 48. – 57.), a hrvatski standard riječi koje su u nj uvrstili štokavski puristi Maretićeve škole samo zato što se nalaze u rječniku Vuka Stefa-

novića Karadžića. Pa ipak, to ne znači da ne postoje i načela kojih se moramo držati – i koja valja naučiti, ne oslanjajući se samo na subjektivni jezični osjećaj – kada prosuđujemo pripada li neka riječ, oblik ili konstrukcija jezičnoj normi. Mislimo na načela poput ovih (Pranjković 2010.: 9. – 16): 1. *načelo proširenosti* (treba dati prednost riječima i oblicima koji su prošireniji u komunikacijskoj zajednici); 2. *načelo stabilnosti* (treba dati prednost onomu što je u jeziku postojano, trajnije); 3. *načelo jednostavnije realizacije* ili načelo ekonomije (jednostavnije, kraće riječi i oblici imaju prednost pred složenijima, u skladu s nastojanjem za ekonomijom izričaja); 4. *načelo autohtonosti* (pred stranima, posuđenima, treba dati prednost domaćim riječima i konstrukcijama). 5. *takozvano znanstveno načelo* (prednost ima oblik ili struktura koja se bolje može opisati već postojećim pravilima).⁸ Ta načela, isprva razrađena za opis različitih oblika jezične pravilnosti, prilično dobro izražavaju što sve moraju uzeti u obzir jezikoslovci pri određivanju standardnoga ili nestandardnoga statusa neke jezične pojave.⁹ Treba istaknuti i da među načelima ne postoji točno određena hijerarhija, već se pri normiranju jezika nužno moraju postići kompromisi između različitih načela, koja mogu biti i u sukobu. Primjerice, *zračna luka* je složenije (manje ekonomično) nego *aerodrom*, ali je sintagma složena od domaćih riječi; u skladu s time, obje se riječi mogu smatrati standardnima, iako *zračna luka* pripada formalnijem, višem funkcionalnom stilu. Na sličan način, riječ *radi* proširenija je u današnjem jeziku kao prijedlog (načelo 1), no u starijem jeziku (načelo 2) mogla je biti i poslijelog (npr. u izrazu *toga radi*), pa se stoga takva uporaba ne može označiti kao nestandardna.

Za kritičare tradicionalne standardologije jedino je prihvatljivo prvo od navedenih načela, načelo proširenosti. Za njih su – ukoliko ne osporavaju standardni jezik kao takav – standardne one riječi, oblici i konstrukcije koje su u suvremenom jeziku najproširenije na nekom teritoriju (koji može, ali ne mora biti podudaran s teritorijem neke države). U skladu s time, posao je jezikoslovca opisati trenutni korpus jezične uporabe, čija će analiza pokazati što je u jeziku u danom trenutku najčešće i najproširenije, dakle standardno. Kao i sve vrijednosne prosudbe, i taj je pogled na standardni jezik teorijski prihvatljiv, samo valja biti svjestan njegovih vrijednosnih pretpostavki (odbija se povijesna dimenzija standardnoga jezika) i implikacija (standardni se jezik shvaća kao puko sredstvo za efikasnu komunikaciju *u danom vremenskom trenutku*). Međutim, čak i onima koje uopće ne zanima povijest niti u povijesnom kontinuitetu standardnoga jezika vide osebujnu kulturnu vrijednost

⁸ U izvornom radu (Pranjković, 2010.) navode se još neka načela „pravilnosti“ jezičnih elemenata koja je teško objektivno opravdati, npr. estetsko načelo (prednost ima ono što je u jeziku „ljepše“), ili aristokratsko načelo (prednost ima ono što je sličnije govoru „društvene elite“), pa ih zato izostavljamo iz rasprave koja slijedi.

⁹ Vrlo sličnim načelima služe se, primjerice, stručnjaci okupljeni oko projekta STRUNA kojemu je zadatak razraditi strukovnu terminologiju u hrvatskom standardnom jeziku (v. <http://struna.ihj.hr>).

trebalo bi biti jasno kolikom osiromašenju vodi takav pogled na standardni jezik. U kojoj mjeri oslanjanje na tradiciju obogaćuje standardni jezik i čini ga funkcionalnijim najbolje je izrazio Radoslav Katičić (1992.: 281.):

„Ako se jezik sastoji od izražajnih uzoraka koji nam nisu svi u svako doba jednako prisutni i čvrsto zacrtani, nego ih sporazumijevajući se jezikom opet i opet utvrđujemo i zacrtavamo, jasno je koliko značenje pri tome imaju uzori: iskustvo drugih koji su već prije uspješno svladavali slične komunikacijske situacije. Nema jezične djelatnosti bez ocjenjivanja poznatih već od prije primjera jezičnog izražavanja... To se, dakako, ne ocjenjuje od prilike do prilike i od potrebe do potrebe, nego se temelji tomu prosuđivanju polazu za cijeloga života, ne samo individualno, nego prije svega zajednički, u jezično-kulturnoj zajednici kojoj pripadamo“.

U tim se Katičićevim riječima očituje najbolje racionalno opravdanje načela stabilnosti kao kriterija jezične norme: poistovjetimo li standard samo s najčešćim jezičnim sastavnicama koje su *trenutno* u uporabi, lišavamo se nagomilanog iskustva prethodnih naraštaja koje bismo mogli iskoristiti u rješavanju problema u komunikaciji i izražavanju misli. Stoga, kada želimo provjeriti pripada li neka riječ, oblik ili konstrukcija standardnom jeziku, jedan je od prvih kriterija zastupljenost u povijesnim izvorima, odnosno u korpusu hrvatske književnosti. Reći da nešto pripada standardu stoga nije isto što i reći „tako se govori“.

Ostala su navedena načela zacijelo manje važna od prvih dvaju, ali ni njih ne valja posve zanemariti: primjerice, načelo jednostavnosti ili ekonomije objašnjava zašto će lektori u tekstu kao nestandardne izričaje izbaciti pleonazme poput *popeti se gore* (dovoljno je *popeti se*), *najoptimalniji* (dovoljno je *optimalan*), *četvrti po redu* (dovoljno je *četvrti*). Nije riječ o tome da izraz *četvrti po redu* nije razumljiv govornicima hrvatskoga jezika, ni o tome da se tako ne govori (takvih se pleonazama zacijelo može naći mnogo u korpusu suvremenoga jezika), već o tome da se u formalnom, višem funkcionalnom stilu standardnoga jezika očekuje maksimalna ekonomičnost izraza, kako bi se slušatelj mogao usredotočiti na sadržaj poruke i kako bi tu poruku što brže razumio. Usput rečeno, kada lektori iz teksta na standardnom jeziku izbacuju široko rasprostranjene regionalizme (zamjenjujući, primjerice, *paradajz* i *pomidor* neobilježenom riječju *rajčica*), čine to iz istog razloga – kako bi iz teksta otklonili sve sastavnice koje će sa sadržaja pozornost otkloniti na izraz. Pri tome nikako nije točno da autor teksta na standardnom jeziku *ne smije* upotrijebiti regionalnu ili supstandardnu riječ umjesto neobilježene standardne riječi (*taška* umjesto *torba*, *bus* umjesto *autobus*), ali za to mora imati razlog (primjerice, jer namjerno želi istaknuti svoje lokalno podrijetlo, ili pripadnost nekoj društvenoj skupini). Inače će nepotrebno povećati vrijeme koje je čitatelju/slušatelju teksta potrebno da bi ga razumio („procesirao“).¹⁰

¹⁰ Tvrdimo, dakle, da su tekstovi na posve neutralnom, „strogom“ standardu lakši za kognitivno procesiranje i da se brže čitaju. Valja ipak priznati da, koliko nam je poznato, nema psiholingvi-

Načelo autohtonosti, prema kojemu domaćoj riječi valja dati prednost pred tuđom, teško je braniti općenito i u svakom pojedinačnom slučaju. Kritičari imaju pravo kad tvrde da domaće riječi nisu ni po čemu „ljepše“ od posuđenica (što se komu sviđa, prilično je subjektivno), kao i da posuđenice ne kvare jezik (jezik se ne može „pokvariti“ kao kakav uređaj; Kapović, 2011.: 15. – 36.). Uopće nije jasno zašto bi etimologija trebala određivati što je u jeziku standardno, a govornici ne moraju (i najčešće nisu) svjesni podrijetla pojedinih riječi; tako malo tko osim stručnjaka uopće zna da su riječi *mito*, *boja*, *boca*, *nazor*, *točka*, *cipela* i *briga* u hrvatskom posuđenice, a ne naslijeđene riječi (Matasović, 2016.: 299.). Stoga načelo autohtonosti ne može biti ravnopravno ostalima. Moguće ga je opravdati tek činjenicom da riječi standardnoga jezika moraju biti razumljive svim govornicima, dok mnogi stanovnici Hrvatske (osobito stariji naraštaj) primjerice engleske riječi ne razumiju. Bogatstvo tvorbenih obrazaca hrvatskoga jezika tako često omogućava da se značenje novotvorenice pogodi iz značenja njezinih sastavnih dijelova. To je jedan od razloga zbog koje je kovanica *zaleđe* uspješno istisnula posuđenicu *ofsajd* – u kontekstu nogometa lako je zaključiti na kakvu se situaciju riječ *zaleđe* odnosi. Jasno je i da prednost domaće riječi pred posuđenicom ne može biti apsolutna, osobito kad je domaća riječ nepravilno ili neprozirno tvorena. To je i razlogom zbog kojega mnoge prevedenice u standardnom jeziku nisu zaživjele (npr. *očvrsje* za *hardver*) – razuman stav o leksičkoj normi svakako nije da sve posuđenice valja zamijeniti domaćim riječima: preduvjet je da je ponuđena zamjena transparentno tvorena i da ima šanse da je govornici prihvate. Kada bi netko predložio da se engleski *gadget* zamijeni hrvatskom riječju *prčkoljica*, nikakav jezični autoritet zacijelo ne bi govornike uvjerio da tu zamjenu prihvate.

Naposljetku, takozvano znanstveno načelo povezano je s načelom jednostavnosti, jer mu je svrha da olakša učenje standardnog jezika. Primjerice, postojeće gramatičko pravilo kaže da u hrvatskom pridjevi pokazuju sročnost u rodu i imaju stupnjevanje. Tako pridjev *lijep* ima i oblike za ženski i srednji rod (*lijepa*, *lijepo*) te komparativ i superlativ (*ljepši*, *najljepši*). Prihvatimo li pridjeve *super* i *kul* (od eng. *cool*)¹¹ kao riječi standardnoga jezika, moramo generalizacijama dodati iznimke, a svi popisi iznimaka otežavaju učenje pravila standardnog jezika. Naravno da i standardni jezik ima pravila s mnogim iznimkama, npr. pridjevi *dobar* i *velik* imaju „nepravilnu“ supletivnu komparaciju, no zbog ekonomičnosti je nepotrebno postojećima dodavati nove. Tomu bi se moglo prigovoriti da se u jeziku neprekidno dokidaju neke nepravilnosti, dok se istovremeno stvaraju nove, neke se strukture pojednostavnjuju, a druge usložnjavaju, pa tako ukupna ekonomičnost sustava ostaje

stičkih istraživanja koja bi pokazala da je doista tako, no to je pretpostavka koju bi svakako trebalo eksperimentalno provjeriti (nema, naime, ni istraživanja koja bi govorila suprotno).

¹¹ Doduše, u srpskom se (razgovornom) jeziku mlađeg naraštaja već upotrebljavaju oblici komparativa (*kuliji*) i superlativa (*najkuliji*), no u hrvatskom takve oblike još nismo zabilježili.

postojanom. To, međutim, stoji samo ako se poriče načelo stabilnosti standardnoga jezika, zbog koje komplicirane strukture i iznimke pravilima ostaju dijelom standardnoga jezika sve dok ih normativna gramatika (ili leksikografija) eksplicitno ne izbaci. Tako se u razgovornom jeziku vrlo nepravilna paradigma kondicionala glagola *biti* (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi*) već pojednostavila (preostao je samo oblik *bi*), ali se to u standardnom jeziku nije dogodilo. Zbog posve racionalnoga razloga – kako bismo pojednostavili njegovo učenje – kažemo, dakle, da sve inovacije u standardnom jeziku moraju biti „u skladu sa sustavom“, odnosno već postojećim pravilima i generalizacijama koje vrijede.

Zastupnicima tradicionalne standardologije predbacuje se da su, slijedeći proizvoljna, estetska ili puristička normativistička načela zanemarili proučavanje jezične uporabe, što je dovelo, između ostaloga, i do zaostajanja našeg jezikoslovlja za svjetskim strujanjima (Vuković, 2016.a). Ne može se poreći, doduše, da je normativizam u hrvatskoj lingvistici 20. stoljeća bio znatno zastupljeniji od čisto deskriptivne lingvistike (osim u dijalektologiji),¹² no to ipak ne znači da se tradicionalni standardolozi nisu bavili jezičnom uporabom. U klasičnom članku „Standardizacija – stabilizacija književnoga jezika“ (1999.) Stjepan Babić pokazuje kako je upravo *uporaba* odlučila zašto su u hrvatskom standardnom jeziku riječi kao *tjedan, siječanj* i *sveučilište* postale standardnima, a ne *sedmica, januar* ili *univerzitet*, kao što su predlagali sljedbenici vukovsko-maretićevske škole i jezični savjetnici nastali u njezinu okviru. Jasno je, međutim, da je odlučila uporaba u jeziku *hrvatske* književnosti i javne komunikacije; da je kao kriterij uzeta uporaba na čitavom srednjojužnoslavenskom području, standardnim bi riječima i danas bile *sedmica* (u značenju „tjedan“), *januar* i *univerzitet*. Točno je da se te riječi i danas govore i razumiju na hrvatskom jezičnom području, ali nisu standardne, a o tome što će postati standardne riječi nisu proizvoljno odlučili „reakcionarni preskriptivisti“, već jezična uporaba u Hrvatskoj.

Kada se pozivamo na uporabu kao kriterij za to što je u jeziku standardno, ključno je, dakle, da budemo svjesni da nije nimalo samorazumljivo o kakvoj se i čijoj uporabi radi: treba li proučavati uporabu *svih* govornika ili samo obrazovanih? Onih koji su imali pet iz hrvatskoga ili i onih koji su se provukli s dvojkom? Je li uporaba nogometaša i pjevača popularne glazbe jednako vrijedna kao uporaba najboljih književnika? Ako korpus za proučavanje uporabe treba uključivati prije svega „dobre pisce“, tko će odrediti tko su ti dobri pisci?¹³ Premda nam suvremene jezične

¹² To ne znači da nije bilo vrlo vrijednih, posve deskriptivnih istraživanja nestandardnih idioma hrvatskoga jezika, od pionirskih Hammovih zapažanja o govoru zagrebačkih srednjoškolaca, preko Brozovićevih radova o gradskom govoru Zadra, do Sabljakova „Rječnika hrvatskoga žargona“ (za pregled v. Pasini, 2018.).

¹³ Ljudevit Jonke smatrao je da je u normativistici najvažnije slijediti uporabu dobrih pisaca, izrazivši to krilaticom „Piši kao što dobri pisci pišu“ (Jonke, 1965.: 186. – 187.). Ni on se, međutim, nije izjasnio na koje točno pisce misli.

tehnologije i računalni korpusi danas omogućuju iscrpno proučavanje stvarne jezične uporabe bolje nego ikad u prošlosti, ostaje problem odabira korpusa unutar kojega se uporaba proučava. Kritičari tradicionalne standardologije pomalo naivno misle da jezična uporaba *svih* govornika nekoga jezika nekako spontano vodi standardizaciji, a da je na jezikoslovcima samo da opišu što je u toj uporabi najčešće i najrasprostranjenije. Zapravo, problem korpusa unutar kojega se uporaba proučava i opisuje uvijek postoji i predmet je svjesne odluke, motivirane kulturnim vrijednostima, a često i političkim gledištima: pri tome, primjerice, odabir jezične uporabe neprijeporno najboljih hrvatskih pisaca tijekom posljednje tri ili četiri generacije ne bi bio ništa manje „znanstven“ nego odabir korpusa poruka na društvenim mrežama tijekom posljednjega desetljeća. Ta potonja odluka može biti motivirana samo ograničenim shvaćanjem standardnoga jezika kao idioma određenog trenutnom uporabom najvećeg broja govornika na najvećem teritoriju, shvaćanjem koje posve zanemaruje povijesnu i kulturno-vrijednosnu dimenziju standardnoga jezika.

Zaključak: standardni jezik u 21. stoljeću

Izazovi koji se pred standardne jezike, pa i hrvatski, postavljaju u 21. stoljeću su znatni, a suvremena standardologija mora na njih pronaći odgovore.

1. U demokratskom društvu sve se vrijednosne prosudbe moraju tolerirati (osim onih koje pozivaju na nasilje i uspostavu totalitarizma, odnosno dokidanja demokratskoga društva). To se odnosi i na prosudbu da je sâm standardni jezik nepotreban ili da njegovo njegovanje nije potrebno formalizirati stručnim intervencijama (npr. lektorskim službama i normativnim priručnicima). S druge strane, isto se načelo mora primijeniti i na prosudbu da je standardni jezik važna sastavnica identiteta nacije te da ga treba njegovati i štititi od pomodnih i nepotrebnih promjena. Taj stav proizlazi iz shvaćanja da, kao što identitet nacije proizlazi iz njezina povijesnoga kontinuiteta (Hrvati nisu nacija samo po tome što trenutno žive i plaćaju porez na nekom teritoriju, već i po tome što dijele zajedničku povijest i kulturne vrijednosti), isto vrijedi i za standardni jezik – a nagle i dalekosežne promjene narušavaju taj kontinuitet. Ostane li društvo u kojem živimo demokratsko, nijedan od navedena dva vrijednosna stava prema standardnom jeziku ne će preko noći nestati, a ideološki motivirani sukobi među njima mogu standardnom jeziku samo naškoditi. U svakom slučaju, na govornike hrvatskoga jezika ne može se više gledati kao na monolitnu cjelinu, koja o naravi i ulozi standarda ima posve jednaka gledišta, osobito o takvim pitanjima kao što su spolne, socijalne i regionalne varijacije u javnom diskurzu. Kao što je naivno vjerovanje da će posvuda prevladati „postmoderni tip organiziranoga upravljanja jezikom“ (Neustupný, 2006.) koji veliča takve varijacije i nastoji im svima omogućiti promociju u javnoj komunikaciji, jednako je naivno vjerovati da je moguć povratak na rigidno shvaćanje jezične norme, obvezujuće za sve

članove društva, čije bi nepoštovanje neki normativisti čak i zakonski kažnjavali. Vjerojatno bi stoga najbolje bilo postići neku vrst minimalnoga konsenzusa oko toga što uključuje norma hrvatskoga standardnog jezika (Vuković, 2015.: 21. – 22.),¹⁴ pri čemu će tradicionalisti nastaviti poticati na njegovanje konzervativnije norme, dok će njihovi kritičari i dalje nastojati na inkluzivnijem i manje rigidnom pristupu jezičnom standardu. Valja napomenuti i da konsenzus oko zajedničkoga minimuma ne znači nužno i izgradnju nekoga novog, „inkluzivnoga“ standardnog jezika, već prije toleranciju oko neslaganja u pitanjima o kojima nije moguće postići dogovor.

2. Smanjivanje opsega pismene komunikacije, do kojeg dolazi zbog naglog razvoja vizualnih medija (televizija, internetski servisi poput YouTubea i sl.), opća birokratizacija društva (službeno komuniciranje preko zadanih obrazaca koje valja popuniti), kao i obrazovni sustav koji potiče kratko i sažeto prezentiranje informacija (uči se sve više iz Powerpoint prezentacija, a ne iz knjiga) sustavno slabe sposobnosti govornikā za artikuliranjem složenih i stilski zahtjevnijih pisanih tekstova, a to može dovesti do smanjivanja važnosti pisanoga standarda. U skladu s time, možda se zbog promjene dominantne kulture iz pismene u vizualnu može očekivati i revalorizacija usmenoga standarda, a time i potreba za redefiniranjem ortoepske norme hrvatskoga jezika.
3. Sveopća dostupnost informacija (ponajviše preko interneta), kao i strjelovit razvitak znanstvenih spoznaja u 21. stoljeću, dovode do skraćivanja „roka valjanosti“ informacija zabilježenih u tiskanim medijima. Dok su u devetnaestom stoljeću znanstvene knjige bile relevantne nekoliko desetljeća, pa i više od jednoga stoljeća, danas su (osobito u prirodnim i tehničkim znanostima) one prevladane nakon svega nekoliko godina. U skladu s time, za starijim se knjigama i člancima sve rjeđe poseže, a to smanjuje potrebu za postojanošću terminologije tijekom duljih razdoblja (Matasović, 2016.: 300.). Stoga, ako se i čitaju stariji tekstovi (izvan znanstvene zajednice povjesničara), to su redovito književni tekstovi, često dostupni samo u jezično moderniziranu izdanju (ako je riječ o hrvatskim književnim klasicima),¹⁵ ili u suvremenu prijevodu (ako je riječ o svjetskim klasi-

¹⁴ Još bi bolje bilo konstatirati da taj konsenzus zapravo već postoji, primjerice o tome da je gramatička norma hrvatskoga standarda dobro opisana u višesveščanoj gramatici koju je izdala Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (npr. u sintaksi Radoslava Katičića, 1986.), a da su razlike u postojećim pravopisima premale da bi ozbiljno ugrožavale jedinstvo pravopisne norme. Slože li se svi da ono što je u tim priručnicima sadržano *jest* dio norme, to ne znači da pojedini jezikoslovci ili aktivisti ne mogu zastupati stav da norma uključuje i oblike i konstrukcije koji u tim priručnicima nisu opisani.

¹⁵ Na praksu „moderniziranja“, a zapravo krivotvorenja jezika starijih pisaca u novim izdanjima (nakon jezične reforme hrvatskih vukovaca), još je sedamdesetih godina prošloga stoljeća upozorio Dalibor Brozović: „Dobri pisci toga razdoblja izdavani su pak u našem stoljeću s potpuno adaptiranim jezikom i naša publika zapravo i ne zna kako se pisalo od preporoda do 20. stoljeća.“ (Brozović, 1970.: 141.); v. o takvim postupcima i Nikolić-Hoyt, 2017.: 139. – 140.

cima). Kulturne promjene koje dovode do sve češćega osporavanja „kanonskoga“ statusa pojedinih djela važnih za nacionalnu kulturu mogu lako proizvesti stanje u kojem nitko – osim šačice entuzijasta i povjesničara – uopće ne čita tekstove starije od tridesetak godina. U takvoj situaciji nije moguće očekivati ni da će norma standardnoga jezika ostati postojanom u obzorima koji su se u prethodnim razdobljima smatrali uobičajenima (npr. mogućnost čitanja tekstova važnih za nacionalnu kulturu i književnost starih stoljeće ili dva, bez filološkog aparata i rječnika). Samo aktivno promicanje u osnovi konzervativnih društvenih i kulturnih vrijednosti moći će, po mojem mišljenju, spriječiti takav razvitak događaja.

U dijalogu s kritičarima tradicionalne standardologije valja jasno reći: „Da, zastupamo konzervativne vrijednosti i njegovanje standardnoga jezika takvim kakav jest, i kakvim smo ga primili od prethodne generacije, ali ne osporavamo pravo onima koji takav vrijednosni sustav ne prihvaćaju, da slijede svoj.“ U naravi je svake kulture da se neke tradicije slijede i poštuju jer ih pripadnici te kulture prepoznaju kao vlastite, no iz toga ne slijedi da oni to čine iz prijezira prema drugim tradicijama. Ako većina Europljana jede vilicom i nožem, to nije zato što pripadnike azijskih naroda koji jedu štapićima smatra kulturno zaostalim barbarima. Barbarima bismo mogli opravdano smatrati samo one koji bi tvrdili da u suvremenom društvu više nikakvoj tradiciji nema mjesta, da je svaka tradicija loša ideologija koju valja odbaciti. Slijediti, pa i voljeti svoje tradicije ne znači omalovažavati tuđe i drukčije, kako zaključuju kritičari normativizma (Starčević, Kapović i Šarić, 2019.: 121. – 122.) – takvo je zaključivanje običan *non sequitur*.

Literatura

- Babić, Stjepan, 1999., Standardizacija – stabilizacija književnoga jezika, u: Marko Samardžija (ur.), Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika, Zagreb, Matica hrvatska, str. 212. – 234.
- Babić, Stjepan, 2005., Teze o lektorima, u: Jelena Hekman (ur.), Jezik na križu, Križ na jeziku, Lektori i jezična kultura, Zagreb, Matica hrvatska, str. 71. – 81.
- Brozović, Dalibor, 1970., Standardni jezik, Zagreb, Matica hrvatska
- Budja, Jurica, 2010., Prikaz knjige „Jezik i nacionalizam“ Snježane Kordić, Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, god. 36., str. 385. – 470.
- Jonke, Ljudevit, 1965., Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb, Znanje
- Kapović, Mate, 2011., Čiji je jezik? Zagreb, Algoritam
- Kapović, Mate, 2013., Jezik i konzervativizam, u: Maša Kolanovi (ur.), Komparativni post-socijalizam: slavenska iskustva, Zagreb, Zagrebačka slavistička škola, str. 391. – 400.
- Katičić, Radoslav, 1969./70., Književni jezik, Jezik, god. 17., str. 97. – 104.
- Katičić, Radoslav, 1986., Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, JAZU i Globus
- Katičić, Radoslav, 1992., Novi jezikoslovni ogledi (drugo izdanje), Zagreb, Školska knjiga

- Katičić, Radoslav, 1999., Načela standardnosti hrvatskoga jezika, u: Marko Samardžija (ur.), Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika, Zagreb, Matica hrvatska, str. 295. – 307.
- Kordić, Snježana, 2010., Jezik i nacionalizam, Zagreb, Durieux
- Matasović, Ranko, 2016., Lingvistička povijest Europe, Zagreb, Matica hrvatska
- Matasović, Ranko, 2019., Prikaz knjige „Jeziku je svejedno“ A. Starčevića, M. Kapovića i D. Šarić, *Suvremena lingvistika*, god. 88., str. 279. – 284.
- Mićanović, Krešimir, 2006., Hrvatski s naglaskom, Zagreb, Disput
- Milroy, James, 2001., Language Ideologies and the Consequences of Standardization, *Journal of Sociolinguistics*, br. 5./4., str. 530. – 555.
- Milroy, James, 2007., The Ideology of the Standard Language, u: Carmen Llamas, Louise Mullany i Peter Stockwell (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, London i New York, Routledge, str. 133. – 139.
- Milroy, James, Milroy, Lesley, 1999., Authority in Language, Investigating Standard English, London i New York, Routledge
- Neustupný, Jiří, 2006., Sociolingvistički temelji društvene modernizacije, prema: Petar Vuković (ur.), 2015., *Jezična kultura, Program i naslijeđe Praške škole*, Zagreb, Srednja Europa, str. 305. – 326.
- Nikolić-Hoyt, Anja, 2017., Pogled u prošlost i budućnost (hrvatske povijesne) leksikografije, *Filologija*, br. 68., str. 127. – 142.
- Pasini, Dinka, 2018., Supstandardni varijeteti hrvatskoga jezika u 20. stoljeću, u: Ivo Pranjković i Marko Samardžija (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika*, 5. knjiga, 20. stoljeće – prvi dio, Zagreb, Croatica, str. 581. – 630.
- Peti-Stantić, Anita, Langston, Keith, 2013., Hrvatsko jezično pitanje danas, Identiteti i ideologije, Zagreb, Srednja Europa
- Pranjković, Ivo, 2010., Ogleđi o jezičnoj pravilnosti, Zagreb, Disput
- Samardžija, Marko, 2005., Jezična kultura, u: Jelena Hekman (ur.), *Jezik na križu, Križ na jeziku*, Lectori i jezična kultura, Zagreb, Matica hrvatska, str. 23. – 28.
- Sapir, Edward, 2013., Jezik, Uvod u istraživanje govora (preveo Ranko Matasović), Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Starčević, Anđel, 2016., Govorimo hrvatski ili ‘hrvatski’, standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu, *Suvremena lingvistika*, god. 42., str. 67. – 103.
- Starčević, Anđel, Kapović, Mate, Šarić, Daliborka, 2019., Jeziku je svejedno, Zagreb, Sandorf
- Škiljan, Dubravko, 2002., Govor nacije, Jezik, nacija, Hrvati, Zagreb, Golden marketing
- van der Horst, Joop, 2016., Propast standardnoga jezika, Zagreb, Srednja Europa
- Vuković, Petar, 2015., Program jezične kulture Praške škole, u: Petar Vuković (ur.), *Jezična kultura, Program i naslijeđe Praške škole*, Zagreb, Srednja Europa, str. 1. – 24.
- Vuković, Petar, 2016.a, Vijeće za normu i teorija upravljanja jezikom, *Suvremena lingvistika*, god. 82., str. 219. – 235.
- Vuković, Petar, 2016.b, Autonomija standardnoga jezika, u: Lada Badurina (ur.), *Riječki filološki dani*, knj. X., Rijeka, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, str. 361. – 370.

Sažetak

Ranko Matasović, Filozofski fakultet u Zagrebu i Razred za filologiju HAZU

UDK 81-26, znanstveni rad

primljen 2. ožujka 2020., prihvaćen za tisak 27. ožujka 2020.

In Defence of the Standard Language

This paper defends the main postulates of traditional standardology (chiefly derived from the works of the Prague School) against recent criticism (Kordić 2010, Starčević, Kapović i Šarić 2019). It is argued that certain normativistic principles are based on reasonable and widely held beliefs that standard languages are tightly connected with national identity (at least for some nations), and that communication in standard languages should be efficient and economical.

Key words: standard language, normativism, ideology, language policy

**RAZLIKOVANJE JEZIKA U HRVATSKOM JEZIKOSLOVLJU
U SVJETLU DE SAUSSUREOVE STRUKTURALISTIČKE TEORIJE**

Igor Ivašković

Rad se bavi arbitrarnošću kriterija za razlikovanje jezika. U prvom se dijelu sažima strukturalistički pogled na jezik te u kontekstu de Saussureove teorije kritički analizira dio interpretacija strukturalizma u hrvatskom jezikoslovlju, bitan za razlikovanje jezika. Na tim se primjerima argumentira postavka da je jezik uvijek društveni proizvod, a društvo bez povijesti, nacionalnosti, vjere i drugih kulturno-političkih sastavnica ne postoji. U kontekstu određivanja razlike između narječja i jezika na primjeru hrvatskoga jezika primjenjuje se više kriterija (strukturalni, kriterij razumljivosti, genetski, identifikacijski i standardizacijski) te zaključuje kako i unutar pojedinih kriterija nema jasnih granica te se stoga može arbitrirati i glede istovjetnosti/različitosti jezika. Ipak je identifikacijski kriterij najjasniji te je u skladu s temeljnom postavkom o pripadnosti jezika svim njegovim govornicima. Ističe se razlika između legitimnosti i moći u izboru jezične zbilje te naglašava važnost razumijevanja de Saussureova dogovornog pristupa razgraničenju između jezika.

Uvod

 jezik je složen stoga i njegovo proučavanje ne može biti jednostavno. Posljedično ne iznenađuje činjenica kako i unutar jezikoslovlja postoje različita polazišta u promatranju jezika, a pojedini pogledi međusobno su paradigmatički suprotstavljeni. No, nerijetko se može steći dojam kako su i pojedine postavke unutar određenog sustava, koji zastupa isti autor, nedovoljno razjašnjene.